

Bakom stängda dörrar

Efter andra världskriget blev gränserna tydligare mellan "kvinnligt" och "manligt" definierade rum i kontorets sociala landskap. Där beslutet fattades härskade männen, där de genomfördes dominerade kvinnorna. Den rumsliga segregeringen är inte lika uppenbar i dagens kontor. Men ledarna sitter fortfarande bakom stängda dörrar, med en sekreterare som bevakar ingången.

En varm sommardag 1932 kom en fotograf till Tors brandförsäkringsbolag vid Drottninggatan i Stockholm. Ledningen hade gett honom i uppdrag att dokumentera tjänstemännen i arbete eftersom företaget skulle slås samman med andra försäkringsbolag med samlingsnamnet Vegete, numera Wasa, och flytta till ett större kontor, ett s k cellkontor på Kungsgatan.

När jag på 1980-talet bedrev etnologiska fältstudier på ett försäkringsbolag hittade jag fotografierna i ett brunblekt kuvert, ordentligt hopknutet med snören. Nu tar jag fram dem igen. Det jag ser på dessa tidiga 1930-talsbilder är kvinnor och män bakom skrivbord i gemensamma lokaler. Några få har egna arbetsrum.

På andra bilder, tagna vid ett senare tillfälle, har manliga tjänstemän egna arbetsrum medan kvinnor delar rum. På ännu färskare fotografier finns tillfälligt tomma arbetsrum, vilket tyder på att uttrycket att "sitta på kontor" inte tycks stämma längre. Kontorsarbetet är numera både rörligt och flexibelt. Men rörligheten gäller inte för alla, särskilt inte för kvinnor med traditionella kontorsyrken, som telefonister och sekreterare. De sitter fortfarande "fast i väggen".¹

Min artikel bygger huvudsakligen på de intervjuer och observationer jag gjorde i samband med mitt avhandlingsarbete om tjänstemän, kvinnliga såväl som manliga.² Det empiriska materialet har jag emellertid hämtat både från 1930- och 40-talens hierarkiskt organiserade kontor som befann sig i en över-

gångsfas mellan hantverk och mekanisering, och från 1980-talets kontorslandskap eller kombikontor med en alltmer genomförd automatisering och osynlig hierarkisk struktur.

Feminisering av kontoren

Framväxten av kontor och kontorsarbete under 1900-talet gav kvinnor en chans att yrkesarbeta och försörja sig själva. Det var länge en karriär som bara stod öppen för över- och medelklassens kvinnor. De upptäckte snart att det var männen som styrde på arbetsmarknaden.³

De uppgifter som först betraktats som könsneutrala började i takt med feminiseringen att uppfattas som "typiskt kvinnliga". Ett tydligt exempel var skrivmaskinsarbetet. Kvinnornas plats på kontoret blev där skrivmaskinerna stod.⁴ Det nya lönearbetet som för kvinnornas del hade kunnat innebära emancipation och jämställdhet skapade nya hinder och kontrollmekanismer för lång tid framöver.⁵

Även kontorsmiljön och kontorsanställda har under olika perioder betraktats som "feminina" i jämförelse med andra arbetsplatser och yrkesgrupper.⁶ I de s k kontorsromanerna, den triviallitteratur som var särskilt populär under mellankrigsåren, var det oftast endast den patriarkale chefen som försågs med manlig hjältegloria, särskilt om han var ung, rik och vacker.⁷ De underordnade, manliga tjänstemännen beskrevs i förklenande ordalag. De uppfattades inte bara som färglösa och slät-

kammade utan också "kvinnligt" veka och bleksiktiga.⁸ I sin roman *Kungsgatan* kallade *Ivar Lo Johansson* notarien på postkontoret för "en förgrämd katthane".⁹

Kontorsvärlden hade särskilt under 1930-talet varit en lockande karriär för både män och kvinnor, men oftast inte förrän andra yrkes- eller livsalternativ valts bort. Arbetarpojkar som förväntades följa i fädernas fotspår i något fysiskt krävande hantverk var kanske tvungna att välja kontoret på grund av dålig rygg eller svag syn. Från springpojksjobb kunde de sedan gå den långa vägen. Kvinnor som möjligen drömde om att bli lärarinnor men inte hade råd med utbildningen valde kontoret som det näst bästa alternativet i väntan på Åktenskapet.

Det var rationaliseringarna efter andra världskriget som gjorde det möjligt för arbetarklassen att söka sig till kontorsvärlden. Samtidigt pågick en utveckling i motsatt riktning, med ökade krav på teoretisk utbildning.¹⁰ Professionaliseringen var till nackdel för kvinnorna som länge varit utestängda från högre utbildning.

Informell organisation gav kvinnorna en chans

Tors brandförsäkringsbolag flyttade alltså på 1930-talet till moderna lokaler på Kungsgatan i Stockholm.¹¹ Det var ett klassiskt sk cellkontor med likformiga arbetsrum på båda sidor om långa, raka korridorer och en mer representativ del med expedition, direktionsvåning och styrelserum. Rummen längs korridoren skulle så småningom förses med glasväggar, för insynens och kontrollens skull.

Kontoret styrdes med järnhand av en enda person, en enväldig direktör, som särskilt kvinnorna hjälptes åt att sätta på en piedestal. Kvinnorna kom från medelklassen och övre medelklassen. Många var välutbildade och hade också ett borgerligt kulturellt kapital. De visste hur de skulle bete sig på en arbetsplats där etikettsreglerna var nästan lika viktiga som själva arbetsuppgifterna. Förvånansvärt många nådde det vi idag kallar handläggarnivå. De strävade precis som sina manli-

ga kolleger efter ett eget arbetsrum, men det skulle med tiden bli allt svårare för dem att nå sitt mål.¹² De "allmänningar" som de ännu delade med sina manliga kolleger skulle med tiden bli enbart kvinnornas.

Den allsmäktige chefen assisterades av en kvinnlig sekreterare som basade över personalen och en kvinnlig anställd som ansvarade för budget och ekonomifrågor. Båda dessa kvinnor hade stor auktoritet.¹³ Direktören tycktes inte ha något emot att samarbeta med kvinnor, snarare tvärtom. De hade låg lön. De var i allmänhet ogifta och kunde arbeta på obetald övertid.

Drygt tio år efter mina intervjuer inser jag att de var färgade av sin tid och i någon mån också mina egna förklaringsmodeller, eftersom även forskarvärlden är en produkt av sin tid.¹⁴

Jag är ganska övertygad om att de som var med på 1930-talet i sina samtal använde begreppet klass före kön som särskiljande kategori. Rester av den inställningen fanns kvar när jag på 1980-talet försökte rekonstruera kontorslivet femtio år tidigare. De män och kvinnor som jag intervjuade hade också mer eller mindre medvetet börjat se kön som ordnande princip, vilket började bli allt vanligare i den allmänna diskursen. Men det var i stort sett endast kvinnor som tillskrevs kön, ofta i kombination med ålder. De var "kvinnliga" eller "okvinnliga", medan männen skildrades med termer som inte var könsbundna. Framförallt de starka kvinnorna, som de båda ovan nämnda, kunde ännu femtio år senare i både mäns och kvinnors beskrivningar karakteriseras som "kärringar med vassa armbågar" eller med "skinn på näsan", till stor del för att de hade eget rum, vilket definierades som manligt. Om direktörens sekreterare, den enda som då var sekreterare till namnet och funktionen, sades att hon "med åren blev mer och mer fast på sin stol" samt att hon utnyttjade sin maktställning som företagets regelbevakare nummer ett.¹⁵ Hon blev också kritiserad för att ha varit det irriterande, "kvinnliga" nålsögat som måste passeras för att nå högste chefen. Sådana utsagor är ytterligare exempel på människors frustrering när "fel" kön agerar inom ett visst fält.

*Drömmen om
ett eget rum*

Med övergången till 1940-talet kom gränsmarkeringarna mellan "manligt" och "kvinnligt" definierade rum i kontorets sociala landskap att bli allt tydligare och skarpare. I min avhandling *Kontorsfolket* delade jag upp arbetsplatsen i "offentliga" och "privata" sfärer, inspirerad av *Jürgen Habermas* resonemang kring marknadens uppdelning i offentliga och privata sfärer samt i familjelivets intimsfär.¹⁶

I kontorets offentliga sfär (jfr bostadens "finrum") fanns makten och informationen. Där skapades reglerna, där utfördes de ekonomiska transaktionerna och där härskade männen. Makten och informationen saknades i den privata sfären (jfr bostadens kök och badrum) där besluten expedierades av maskinskriverskor, skrivbiträden och i någon mån sekreterare. Deras rum var privata i den bemärkelsen att de inte var tillgängliga för världen utanför, men "allmänningar" för att de var öppna för en intern insyn, som utstängde alla möjligheter till enskildhet. Det var de trymmen där den sociala kontrollen var som störst.

Idag skulle jag istället för privat/offentligt hellre tala om de fysiska rummens olika möjlighetsstrukturer, som frambringar olika slags handlingar. Dessa kan vara kringskurna eller ej, ge olika tillgång till makt samt variera beroende på kontext och situation.¹⁷

Kontoret växte snabbt genom sammanslagningar med andra bolag. Därmed ökade kravet på en mer formaliserad organisation, vilket var till nackdel för kvinnorna som sällan hade "rätt" kompetens. De kvinnliga tjänstemännen, som tidigare delat arbetsrum med män på samma nivå, upptäckte att det ställdes nya krav på utbildning, och de blev därför alltmer särbehandlade och rumsligt bundna till bokföringsmaskiner och skrivmaskiner.

Den ökade organisatoriska medvetenheten gav inte heller den verkställande direktören samma möjligheter att välja alla sina medarbetare. Inför sin närmaste stab, den mansdominerade direktionen, kunde han inte längre motivera satsningen på enskilda kvinnor som han tyckte var skickliga och kompetenta.

Den ökande omsättningen i kombination med stigande personalkostnader fick ledningen att investera i ny teknik. Produktionen av förtryckta försäkringsbrev och adresser öppnade kontoret för en ny kvinnlig yrkeskategori, de sk präglerskorna eller kontorsarbeterskorna som av löneskäl inte fick kallas för tjänstemän.

Nu var kvinnokollektivet inte längre homogent. De kvinnliga tjänstemännen med borgerlig bakgrund åsåg präglerskornas intåg på kontorsarenan med olust och kände "statuspanik" inför risken av att deras egna arbetsuppgifter skulle nedvärderas och till och med bortrationaliseras. De smutsiga och störande präglingsmaskinerna fick hålla till högst upp i kontorshusets vindsutrymmen, liksom hålkortsstansningen långt senare skulle komma att placeras längst ner i källarlokalerna, dvs längst bort från direktionsvåningens maktcentrum.

Kontorets sociala landskap blev också alltmer differentierat. Präglerskorna blev marginaliserade på grund av sin klass, de kvinnliga tjänstemännen, "familjeflickorna", på grund av sitt kön.¹⁸ Gränserna mellan kontorslokaliteterna med sina olika manöverutrymmen bevakades med både tydliga och subtila medel. Gränsöverträdelser kunde bli konfliktfyllda.

Personalen utökades, men kontorsutrymmena expanderade inte i samma utsträckning. Först på 1960-talet gjordes utbyggnader. Drömmen om det egna rummet växte sig också starkare samtidigt som konkurrensen om rummen härdnade. Ty i det egna rummet, bakom den stängda dörren, fanns en slags frizon, skyddad från insyn och social kontroll, där kontorsreglerna tillfälligt kunde sättas ur spel. Där byttes information mellan få utvalda. Där kunde chefen (= mannen), åtminstone enligt kvinnlig mytbildning, läsa tidningen för nöjes skull och ta sig en tupplur. För att komma in måste man knacka eller invänta den gröna lampan, som var populär under en teknikälskande period. Inte bara den verkställande direktören utan även hans närmaste manliga stab förskansade sig in bakom dubbla dörrar. Alla fick egna sekreterare med placering i ett rum utanför, där de kunde bevaka ingången.

Kontorsvärldens "allmänningar" var öppna för insyn och utestängde alla möjligheter till enskildhet. Det var de utrymmen där den sociala kontrollen var som störst.

Till allmänningarna, som delades av många, kunde man däremot gå utan att knacka. Där saknades möjligheter till personlig integritet. De kvinnliga tjänstemännen hamnade allt oftare i sådana utrymmen, t ex i de separata skrivmaskinsrummen som hade inrättats för att de manuella skrivmaskinerna ansågs störande med sitt knattrande ljud. På 1970-talet, under den tayloristiska arbetsspecialiseringens sista högkonjunktur, skulle dessa omformuleras till skrivcentraler.

Kontoret "som ett hem"

Präglerskornas intåg blev upptakten till många förändringar. Som kollektiv var de pådrivande när det gällde förbättringar av deras egen närmiljö. Det som skapade samhörighetskänsla och kraft att åstadkomma denna förändring nerifrån var föraktet från de ordinarie tjänstemännen.

Präglerskorna bröt mot informella etikettsregler och hittade på egna. De började pynta

sin arbetslokal med affischer och vykort och blev föregångare när det gällde att sätta blommor i fönstren. De startade en utveckling där uppfattningen om "kontoret som hem" och de anställda "som en familj" ersatte tankemodellen "kontoret som maskin" där det fanns vattentäta skott mellan arbete och privatliv.¹⁹ Präglerskorna utvecklade ett mästerskap i att föra delar av tillvaron utanför kontorsväggarna in i arbetslivet. Efter stort motstånd lyckades de införa kaffepauser på schemat efter att först ha utnyttjat kvinnors enda privata revir på de äldre kontoren, nämligen damtoaletterna.

Idén om "kontoret som hem" växte fram med nya organisationsmodeller och fick en första skjuts framåt i samband med inrättandet av en företagsnämnd (1950). Där kunde kvinnorna för första gången under mer formaliserade och ordande former agera för en mjukare och trevligare arbetsmiljö med vackra gardiner, blomkrukor i fönstren, tavlor på väggarna och mattor på golven. Att kvinnorna först kunde agera relativt ostört, och inom en nisch för vilken de av tradition onekligen hade kompetens, berodde på att inredningen och utsmyckningen i arbetsrummen till en början inte sågs som särskilt viktig. Ett trivsamt arbetsrum betraktades med tiden som ett viktigt botemedel mot den monotoni och själlöshet som man fruktade skulle följa i mekaniseringens och automatiseringens spår. Med 1950-talets ökade betoning på personalfrågor, inklusive trivselfrågor, blev den vardagliga arbetsmiljön allt viktigare och därmed också föremål för insatser av fackmän.

Kontorsrationaliseringarna som intensifierades under 1950-talet blev en förberedelse för den kontorstekniska automatisering som sakta började införas under 1960- och 1970-talen. Utvecklingen innebar en målmedveten strävan mot systematisering och formalisering av det mesta på kontorslivets område. Även arbetsrummens utseende och utrustning skulle samordnas. Arbetsmiljön sågs nu så viktig att en manlig intendent fick ansvaret för den.

Rummets läge uttryck för hierarki

I samband med mitt fältarbete på 1980-talet gjorde jag tillsammans med en fotograf en

rundvandring i kontorslokalerna som vid det här laget hade byggts ut till att omfatta ett helt kvarter. Just då pågick ett stort renoveringsarbete, som enligt intendenten skulle göra arbetsrummen trivsamma och framförallt enhetliga. "Standard är ljus fanér, chefsmöbler är något mörkare" var mottot. Kontorsmiljön skulle spegla en tydlig företagsprofil och samtidigt tillmötesgå personalens rättvis- och jämlikhetskrav. Men det vi såg, om än som en krusning på ytan, var något annat. Restaureringen genomfördes inte i korridor efter korridor, rum efter rum. Den följde ett tydligt hierarkiskt mönster.

Källarplanet var ännu inte ombyggt. Där fanns provisoriskt avbalkade platser för stanserskorna som snart skulle permitteras. På första våningen låg telefonväxeln där åtta kvinnliga telefonister samsades om två långbord i ett trångt, operonligt och mörkt utrymme. Inte heller skrivcentralen hade prioriterats i den pågående restaureringen. Till och med glasväggarna från 1940-talet fanns kvar.

I kontorsbyggnadens mitt fanns verkställande direktörens rum, där den "finkulturella" inramningen (mahogny och persisk matta) fått vara kvar, liksom styrelserummet med guldinramade porträtt. Den utåtriktade marknadschefen, också i kontorshusets mitt, exponerade en annan slags exklusivitet med modernt superellipsbord, vippfåtölj och vita väggar med numererade litografier.

Dessa manliga rum var extremer i den eftersträlvade inredningsenhetligheten. Men kontoret speglade överlag ett gammalt mönster. Rummens geografiska lägen var fortfarande utgångspunkt för en social hierarkisering.

Kvinnor bevakar de stängda dörrarna

Numera består kontorsarbetet ofta av olika möten som äger rum inom ett allt vidare fält. Det egna skrivbordet och det egna rummet är fortfarande viktigt, men blir allt mindre utnyttjat. Många anställda i de alltmer tillplattade organisationerna arbetar i nätverk. Den rumsliga segregeringen mellan män och kvinnor, mellan över- och underordnade, är inte längre lika given och inte lika tydlig, vare sig

konceptet heter cellkontor, kontorslandskap, kombikontor eller "det flexibla" kontoret. De utsuddade gränserna kan dock vara bedrägliga.²⁰ När normen förespråkar total tillgänglighet med hjälp av teleteknologin är det status att ha tillgång till avskildhet mellan de rörliga mötena. Bakom de dubbla dörrarna, mellan vilka den stationära sekreteraren fortfarande sitter som en extra spärr, sitter ledarna, de manliga och de något färre kvinnliga.²¹ Den bevakade enskildheten är ett privilegium för några få. En enda stängd dörr, som förr, är inte längre tillräckligt!

Enstaka kvinnor har börjat erövra det allra mest privata, dvs dessa chefsrum med de dubbla dörrarna. Det är först när kvinnorna intar positionerna bakom dessa stängda dörrar som de får tillgång till status och makt.

NOTER

- ¹ Uttrycket har jag fått av en sekreterare på ett dataföretag, där säljarna ständigt är på rörlig fot med bärbara datorer och mobiltelefoner. De måste dagligen skapa sina tillfälliga arbetsplatser. Den kvinnliga sekreteraren är däremot stationär vid sin PC som sitter fast med en sladd i väggen.
- ² *Kontorsfolket. En etnologisk studie av livet på kontor*, 1988, visar de anställdas socialisation in i arbetslivet samt de hierarkiska tankesystem som genomsyrar kontorets vardag. Avhandlingens genus- och klassanalys avslöjar hur olika grupperingar från avdelningschefer till springpojkar, män och kvinnor, yngre och äldre, profilerade sig mot varandra.
- ³ Jfr Hartmann, Heidi, "Kapitalismen, kapitalet, patriarkatet och könssegregeringen i arbetslivet", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1-2, 1981.
- ⁴ Jfr Margery W Davies, *Womans place is at the typewriter. Office work and office workers 1870-1930*, 1982.
- ⁵ Jfr Ulrike Prokop, *Kvinnors livssammanhang*, 1981, s 17 f: "Trots denna faktiska utveckling kan det inte vara fråga om att sätta likhetstecken mellan 'kvinnans yrkesarbete' och 'kvinnans frigörelse' /.../
- ⁶ Var tid har sina yrkeshjältar, både ute i samhället och i forskarvärlden. På 1970-talet och under tidigt 1980-tal var det t ex "den manlige arbetaren" som var hjälte i den samhälls- och kulturvetenskapliga arbetslivsforskningen. Senare under 1980-talet skulle istället "the economic man" ta över arbetarens hjältegloria. Begrepp som "white collar" och "blue collar" kompletterades med uttryck som "the golden collar". Se t ex *The gold collar worker* som den amerikanske konsulten Robert E Kelley gav ut 1985.
- ⁷ Conradson, 1988, s 61 ff.
- ⁸ Epitetet bleksiktiga kvinnor, kan härledas ur de sjuk-

domsanalyser (bleksot) som främst drabbade över- och medelklassens storstadskvinnor under senare 1800-talet. Se Karin Johannisson, *Den mörka kontinenten*, 1994, s 128 ff.

- ⁹ Utgiven 1935.
- ¹⁰ På 1950- och 1960-talen kom många akademiker till försäkringsbolaget.
- ¹¹ Den här skisserade utvecklingen gäller detta enskilda försäkringsbolag och kan ha varit annorlunda på andra företag, beroende på verksamhet och personalstorlek.
- ¹² I *Tjänstemännen, näringslivet och samhället*, 1954, hävdade sociologen Edmund Dahlström att tjänstemännens viktigaste prestigesimal var ett eget arbetsrum. I facktidsskriften *Kontorssvärlden* stod följande rader i ett nummer från år 1941: "Kontoristen är mera lättirriterad än andra arbetare, därför att han eller hon mer eller mindre samtidigt med rutinarbetet måste utföra ett tankearbete /.../ en god maskinskriverska överväger, kombinerar och justerar, hon skriver inte ner vilka orimligheter som helst, därför att hon tycker att det står på papperet. Detta är omständigheter som man icke kan komma ifrån och som direkt talar emot benägenheten att föra ihop ett stort antal kontorister i en lokal i stället för att dela upp dem och ge dem mindre rum (möjligen med glasväggar emellan för att underlätta övervakningen). Ju mer olikartade arbetsmoment som sammanförs i en lokal, desto större risk är det, att vederbörande stora varandra /.../"
 - Drömmen om det egna arbetsrummet har senare överlevt både idén om kontorslandskapet och kombikontoret och kommer troligen även att överleva 1990-talets gränslösa, flexibla kontor utan väggar.
- ¹³ Jag skiljer här mellan ekonomisk och politisk makt som är formell och tillskrivs män och en auktoritär makt som är informell och ofta tillskrivs kvinnor. Jfr Michelle Zimbalist Rosaldo i *Woman, culture and society*...1974. Se även Conradson 1988, s 192.
- ¹⁴ På 1980-talet handlade de vetenskapliga diskussionerna inom etnologin mycket om en symbolteoretisk tolkning. Numera diskuteras postmodernt influerad reflexivitet, diskursnivåer samt genuskonstruktioner, något som även jag blivit influerad av.
- ¹⁵ Jfr Erving Goffman, som i boken *Jaget och maskerna*, 1974, beskriver hur fysisk och social distans skapar förutsättning för den agerande att upprätthålla och bevara respekt samt att distans är en effektiv metod att upprätthålla ett "mystifikationstillstånd" gentemot en motpart.
- ¹⁶ Jurgen Habermas, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*, 1984.
- ¹⁷ Jfr Rosabeth Moss Kanter, *Men and women of the corporation*, 1977, s 129 ff. Se även Christine Roman, *Lika på olika villkor. Könssegregering i kunskapsföretag*, 1994, s 70.
- ¹⁸ Flyktingar från Tyskland och de baltiska länderna som anställdes på försäkringsbolaget under och strax efter andra världskriget blev också marginaliserade, men då på grund av etnicitet och främlingskap.
- ¹⁹ Ffirmafester blev på 1940-talet personalfester.
- ²⁰ Ett exempel är SAS-kontoret vid Frösundavik utanför Stockholm, ett kombikontor, när detta var nytt i slutet

på 1980-talet. Då hävdades det med emfas att alla anställda satt i likadana rumsceller med samma insyn- och utsiktsmöjligheter samt med stora gemensamma pausutrymmen (som förövrigt ansågs så viktiga för kreativiteten, att man hade anställt en "street manager"). Högst upp satt SAS-chefen Janne Carlsson och övriga i koncernledningen bakom stängda dörrar.

- ²¹ På dagens kontor, där varje ledare sägs vara en kompis, finns även välutbildade kvinnor som blivit chefer. De representerar en annan yrkeskategori än de kvinnor som jag beskrivit ovan, och deras rumsliga villkor ser givet annorlunda ut. Den amerikanska arkitekt- och stadsplaneforskaren *Daphne Spain* resonerar i sin bok *Gendered Space* om de traditionella kontorskvinnornas (sekreterarnas) "open floor-occupations" som står i motsats till männens "closed door-occupations". Deras rumsliga positioner innebär inte bara lägre status utan även ständiga avbrott i arbetet och intrång i den egna integriteten. Spain menar att denna segregering är mer synlig i företagavärlden än inom andra offentliga sfärer, som t ex skolan och politiken (s 201 ff samt s 222 ff).

LITERATUR

- Conradson, Birgitta, *Kontorsfolket. En etnologisk studie av livet på kontor*, Nordiska museet, Stockholm, 1988.
- Dahlström, Edmund, *Tjänstemännen, näringslivet och samhället. En attitydundersökning*, Studieförbundet Näringsliv och samhälle, Stockholm, 1954.
- Davies, Margery W, *Womans place is all the typewriter, Office work and office workers 1870-1930*, Temple University Press, Philadelphia, 1982.
- Johannisson, Karin, *Den mörka kontinenten*, Norstedts, Stockholm, 1994.
- Goffman, Erving, *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1974.
- Habermas, Jürgen, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*, Arkiv, Lund, 1984.
- Hartmann, Heidi, Kapitalismen, kapitalet, patriarkatet och könssegregeringen i arbetslivet, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 1-2, 1981.
- Kanter Moss, Rosabeth, *Men and women of the corporation*, Basic Book, New York, 1977.
- Kelley, Robert E., *The gold collar worker. Harnessing the brainpower of the New York force*, Reading, Addison-Wesley Publ, Mass, 1985.
- Prokop, Ulrike, *Kvinnors livssammanhang. Begränsade strategier och omåttliga önskingar*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1981.
- Roman, Christine, *Lika på olika villkor. Könsegregering i kunskapsföretag*, Symposium Graduale, Stockholm/Ste-hag, 1994
- Rosaldo, Michelle Zimbalist & Lamphere, Louise (red), *Woman, culture and society: a theoretical overview*, Stanford University Press, Stanford, 1974.
- Spain, Daphne, *Gendered Spaces*, Chapel Hill, North Carolina Press, 1992.

SUMMARY

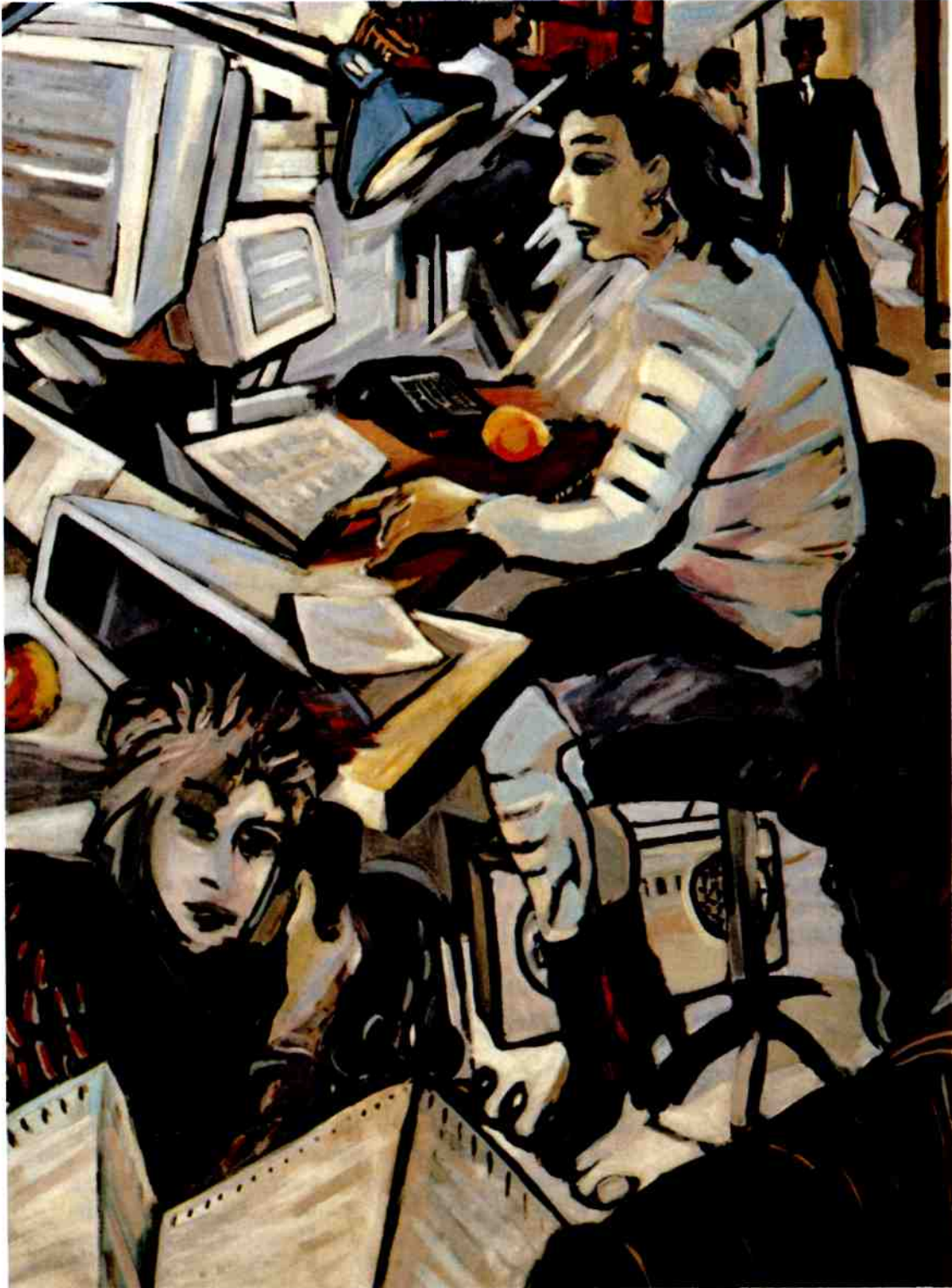
The development of offices and office-work during the 20th century has given women the opportunity to professional work and the chance to earn their living themselves. But it has all the time been men who have directed the more and more dual labour market, because they have had a historical advantage.

The empirical examples of my article originate from an insurance company in Stockholm, at a time (the early 1930s) when the division of work had not yet been carried through that thoroughly. The well-educated middle-class women who worked at the office did it under approximately the same conditions as their male subordinate colleagues.

After the second world-war the frontiers within the social landscape of the office were more clearly and sharply pronounced all the time. In the "male" domains of the office the future was planned. There the rules were created, there the business transactions were performed and there you would find the power and the information. The "female" domains offered more confined possibilities. There the decisions were carried out and there the repetitive everyday tasks were attended to.

During later decades the demand for a work-room of one's own has grown among men as well as among women, but at the same time the competition for rooms has grown harder. Today the spatial segregation of men and women is not that given or not that obvious. Nowadays the questions of status and hierarchy in respect to space center on access to seclusion in the middle of busy, variable meetings. In the most private domains of the office-world the managing directors sit behind doubly closed doors, with a secretary as an extra gate-keeper. This safeguarded seclusion is a privilege for the few, and among them women are but a minority.

Birgitta Conradson
 Institutet för folklivsforskning
 Lusthusporten 10
 S-15 21 Stockholm

Marja Ruta, Kvinnor i arbete. Olja.